

ЛІТОПИСНЕ ОПОВІДАННЯ З ПОГЛЯДУ НАРАТОЛОГІЇ

У статті йдеться про літописне оповідання як структурну одиницю літописного наративу. Охарактеризовано прикметні риси оповідання в контексті інших оповідних форм. Визначено функціональне призначення літописних оповідань у структурі «Повісті врем'яних літ».

Ключові слова: літопис, художня структура, інформативне повідомлення, літописне оповідання.

Видатну пам'ятку часів Київської Русі «Повість врем'яних літ» досліджували історики української літератури: М. Возняк, М. Грушевський, І. Франко, Д. Чижевський; російські науковці: І. Єрьомін, Д. Лихачов, О. Шайкин, О. Шахматов. Сучасні українські дослідники (О. Александров, П. Білоус, О. Сліпушко, П. Толочко, В. Яременко) по-новому розкривають питання авторства, походження пам'ятки, її художньої самобутності. У широкому спектрі досліджень важливу нішу займає питання художньої структури літопису. Актуальним і відкритим залишається питання наративної моделі «Повісті врем'яних літ», виділення її складових одиниць, визначення ролі та функціонального призначення кожної з них.

Оскільки це питання надто широке, ми звужуємо пошук і ставимо за мету дослідити «оповідання» як структурну одиницю літописного наративу з перспективою подальших наукових студій над оповідною структурою «Повісті врем'яних літ».

У дослідженні ми спираємося на класифікацію літописних фрагментів, запропоновану І. Єрьоміним, відповідно до якої, до складу літописних статей можуть входити: 1) порічні записи, 2) оповідання, 3) повісті. Втім, дослідник наголошує на неможливості проведення чітких меж між порічним записом та оповіданням, або між оповіданням чи повістю. Вказують на цей факт і сучасні дослідники тексту «Повісті врем'яних літ», зокрема, російський

компаративіст Т. Гімон: «Категоричне розрізнення «розповідей» та «повістей» насправді неможливе, оскільки критерій їх розрізнення (стиль, наявність художніх елементів, ступінь реалізму) розмитий. Так само неможливим є і остаточне розрізнення «порічного запису» і «оповідання»: існує доволі загальна категорія, якщо можна так висловитися, «коротких оповідань» – літописних повідомлень, які містять деякі деталі, переказ події (а не тільки його констатацію), однак при цьому досить коротких» [2, 127].

З огляду на складність жанрового визначення літописного оповідання спробуємо відрізнити його від «порічного запису» (інформативного повідомлення) та виокремити ряд лише йому притаманних ознак та характеристик.

Інформативним повідомленням називаємо частину оповіді, яка містить короткі відомості про певні події. У його основі – «факт, який викладається лаконічно, одним-двома реченнями і містить у собі часо-просторову інформацію, яка, на думку літописця, заслуговує уваги» [1, 135]. У контексті інформативних повідомлень літописець швидше протоколіст, аніж оповідач. Тому в межах повідомлень немає розлогих наративних описів з великою кількістю деталей, міметичного драматизованого письма.

Інформативні повідомлення – це своєрідні короткі формули конспекту літописця, які він, при потребі, може розкрити – розширити, доповнити різноманітними деталями, прив'язати зовнішніми причинно-наслідковими зв'язками до котроїсь із ширших епічних оповідей. Особливістю інформативних повідомлень є протокольність викладу, точність дат, імен, географічних назв, при цьому їх тематична наповненість може бути абсолютно різною – від народжень та смертей осіб княжого роду до військових походів та битв.

Спільною рисою інформативного повідомлення та літописного оповідання є фактологічність викладу – оповідь завжди будується на основі певного факту або набору фактів. Літописне оповідання, як і інформативне повідомлення, характеризується документальністю. І. Єр'омін стверджує, що

літописне оповідання – «це оповідання в прямому значенні слова, зазвичай написане по свіжих слідах подій очевидцем або зі слів очевидця. Як і будь-яка оповідь очевидця, воно нерідко несе на собі печать тієї безпосередності, яка так характерна для такої оповіді, без претензії на літературність і з поставленою метою простого інформування. Своїми чіткими «оповідними» інтонаціями воно часом нагадує усну оповідь, тільки злегка окнижену в процесі запису» [3, 104]. Можемо чітко уявити собі оповідача, який детально переповідає побачену або почуту історію з усіма її деталями та поворотами. Ця розповідь супроводжується знайомими зі щоденних розмов формулами типу: «А він їм каже...», «а вони йому відповідають...», «А він тоді...» та ін., які супроводжують цитоване мовлення і створюють ефект «перегляду ситуації», «розігрування сцени» перед очима читача. Однак, попри щедрі деталізацію, точність дат та назв, не можна стверджувати, що літописне оповідання – це пряме відображення дійсності. Погоджуємося з думкою І. Єршоміна про те, що літописець відтворив у тексті почуті, прочитані або побачені події, пропустивши їх попередньо крізь призму власного життєвого, культурного, історичного досвіду, свого літературного хисту. «Оповідач – не фотоапарат. Про ту чи іншу подію він розповідає так, як він її бачив, сприйняв і зрозумів. Оповідач – людина своєї епохи, свого суспільного стану і своєї політичної орієнтації; все це, звичайно, не могло не відбитися на його оповіді: оповідання його завжди більш або менш тенденційне, завжди відбиває ідеологію того класового оточення, де воно було написане і для кого» [3, 105].

Літописне оповідання часто нагадує порічний запис навіть способом викладу: «ті ж точні дати, детальні переліки імен, географічних назв, та ж сухувата діловитість тону, та ж протокольна конкретність описів» [3, 105]. Втім, матеріал літописного оповідання значно ширший за обсягом, більш деталізований, «позначений розгалуженішим сюжетом, авторською інтерпретацією деяких подій, ширшим використанням джерел оповіді» [1, 137].

Розглянемо оповідання, вміщене в літописі під 6420 (912) роком. Сюжет його досить простий: князь Олег відсилає послів («мужів своїх») до Візантії, аби домовитись про мир та взаємопідтримку шляхом підписання договору. У Візантії послів прийняли з почестями, погодилися на умови договору і відрядили на батьківщину із щедрими дарами. Це не перший політичний досвід Київської Русі в укладанні подібного документа (автор вказує навіть, що за основу цього документа було взято котрийсь із раніше підписаних договорів), на сторінках літопису знаходимо численні повідомлення про походи руських князів на грецькі землі, збори данини та численні спроби встановити більш-менш стабільні економічні відносини, тому сюжет повідомлення досить очікуваний та «пісний». Набагато більший інтерес становить його структура.

Попри те, що повідомлення займає порівняно невеликий часовий відрізок (усього один рік), воно досить велике за обсягом. Основне текстуальне наповнення його відбувається за рахунок уміщення документальної частини – відтворення основних пунктів міждержавного договору, з усіма уточненнями та приписками: «По пѣрвому слову да умиримся с вами, Грѣкы, да любимъ другъ друга отъ всея душа и изволѣнья, и не владимъ, елико наше изволенъе быти отъ сущих подъ рукою наших князь свѣтлыхъ, никакому же съблазну или винѣ; но потщимся, елико по силѣ, на сохранение прочихъ и вьсегда лють с вами, Грѣкы, исповѣданием и написаним съ клятвою извѣщаемою любов непревратную и непостыжну. Також и вы, Грѣци, да храните таку же любовь къ князем же свѣтлымъ нашимъ Рускымъ и къ всѣмъ, иже суть подъ рукою свѣтлаго князя нашего, несъблазнену и непреложну всегда и вь вся лѣта» [4, 48—50]. Метою створення такого документа було підтримання миру та взаємовигідних політичних та економічних відносин Київської Русі з Візантією. Уже з цього

короткого уривку зрозуміло, що перед нами не приблизний переказ змісту, а точне, або близьке до точного, відтворення тексту документа. Про це свідчить і чітка деталізація кожного пункту договору, і збереження обов'язкових словесних формул на початку «Мы, отъ рода Рускаго, Карлы, Инегелдь, Фарлолофъ, Веремудъ, Рулавъ, Гуды, Руалдь...иже послани отъ Олга, великаго князя Рускаго, и отъ всѣхъ, иже суть подъ рукою его, свѣтльыхъ боярь, к вамъ, Львови и Олександрю и Костянтину, великымъ о Бозѣ самодѣржемъ, царемъ Грѣцкымъ, на удѣржание и на извѣщение отъ многихъ лѣтъ межю Християны и Русью бывшою любовь похотѣнемъ нашихъ князь и повелѣнию, и отъ всѣхъ, иже суть подъ рукою его сущихъ Руси» [4, 48] та в кінці договору «И таково написание дахомъ царства вашего на утвѣржение обоему пребывати, таковому свѣщанию, на утвержение и извѣщение межю вами бывающаго мира, мѣсяца себтября въ 2, а в недѣлю 15, в лѣто создания миру 6420» [4, с. 54]. Ця документальна частина, «вмонтована» в сюжетну канву повідомлення, «призупиняє» рух часу, який до цього «стрімко біг» по сторінках літопису за рахунок коротких та порожніх інформативних повідомлень: «В лѣто 6416. В лѣто 6417. В лѣто 6418. В лѣто 6419. Явися звѣзда велика на западѣ, копѣйнымъ образомъ» [4, 48]. Так само неспішно протікає час і в епічній частині оповідання, яка щедро насичена подробицями перебування руських послів на Грецькій землі (йдеться про опис щедрих грецьких дарів, багатство тамтешніх палаців та храмів). Епізація стилю є прикметною рисою літописного оповідання, яка відрізняє його від інших оповідних форм середньовічного тексту. Український медієвіст П. Білоус визначає її як «розповідність, яка виявляє себе найчастіше у послідовному розгортанні подій, у сюжетності викладу» [6, II, 137]. Оповідну стратегію, побудовану за такими правилами, можна простежити майже у кожному оповіданні «Повісті врем'яних літ». Так,

наприклад, події 6452 (9440) р. становлять собою ланцюжок сюжетних послідовностей:

1. Князь Ігор збирає військо (варягів, русь, полян, словінів, кривичів, печенігів) та йде проти греків.
2. Корсунці дізнаються про військовий похід та попереджають грецьких царів.
3. Болгари шлють попередження грекам про можливий напад русичів.
4. Грецький цар шле до руського князя послів з пропозицією миру, пропонує щедру данину.
5. Князь Ігор збирає дружину, радиться з нею щодо подальшої долі походу.
6. Військо пропонує прийняти пропозицію греків.
7. Князь приймає рішення пристати на умови грецьких князів, повертається з військом додому.

Тут немає відомостей про географію та часові рамки походу, немає подробиць військового життя під час походу. Ми не знайдемо тут словесної передачі емоційних реакцій грецьких царів або руських князів на важливі політичні новини, зате у таких оповіданнях відтворено мовлення персонажів. Звичайно, не можемо стверджувати, що саме так висловлювались реальні історичні особи, які брали участь у зафіксованих літописцем подіях. Швидше, йдеться про авторську інтерпретацію подій та художнє оформлення мовлення персонажів.

Отже, в літописних оповіданнях, на відміну від інформативних повідомлень, простежується «авторський почерк», який виявляється у різних способах побудови сюжету, застосуванні позасюжетних елементів, індивідуальних особливостях наратування. На особливості авторського вияву в літописних оповіданнях звертає увагу І. Єршомін: «Тут, в оповіданні, – і в цьому його літературна своєрідність – він (*автор – К. М.*) уже чітко відчувається, він заявляє про себе оцінками тих чи інших подій, спробами

коментувати їх, прямою характеристикою дійових осіб оповіді, відступами вбік (морально-дидактичні сентенції), навіть відбором слів, особливо ж своєю індивідуальною манерою викладу оповіді» [3, 112]. Досить показовим у цьому плані є літописне оповідання 6545 (1037) р., яке містить інформацію про низку подій, пов'язаних із діяльністю Ярослава Мудрого. Тут, крім сюжетного ланцюжка тематичних фактів, знаходимо їх авторську інтерпретацію. Так, описуючи котрусь із подій, автор береться за роз'яснення її причин та наслідків: «Сий же премудрый князь Ярославъ того дѣля створи Благовѣщение Господнимъ и молитвою святця Богородица и архангела Гаврила» [4, 240]. Крім того, він вдається до філософських роздумів про користь книжного вчення: «Велика бо полза бываетъ человѣку отъ учения книжнаго; и книгами бо кажеми и учими, есми пути покаянню, и мудрость бо обрѣтаемъ и вздержание отъ словесъ книжныхъ; се бо суть реки напаящи вселеную всю, се суть исходяща мудрости; книгамъ бо есть неисчетная глубина, сими бо есми в печали утѣшаемы есмы, си суть узда въздержанию» [4, 240]. Свої думки автор не залишає на розсуд читача, а тут таки підкріплює їх відповідною цитатою з Біблії (одним із висловів царя Соломона про людську мудрість), знімаючи, таким чином, із себе відповідальність за досить категоричне дидактичне твердження. (Така позиція пояснюється існуючою в той час літературною традицією, згідно з якою автор – це лише виконавець Божої волі).

Літописні оповідання різняться між собою за обсягом, рівнем художності, ступенем авторського вияву. І. Єрьомін таку строкатість художнього матеріалу «Повісті врем'яних літ» пояснює індивідуальною манерою письма авторів: «Індивідуальний стиль викладу оповіді тут не міг не вплинути так само, як впливає він у будь-якій усній оповіді очевидця: один розповідає краще, інший – гірше, один робить це детальніше, інший – коротше і сухо. Стиль цей визначається в залежності від пам'яті оповідача,

від його уважності, його обізнаності, зрештою, просто від його вміння розповідати» [3, 113]. Крім того, до укладання літопису в різні часи залучалися матеріали з усних та писемних джерел, котрі несли на собі політичну та соціальну печать свого часу.

Якщо інформативні повідомлення надають літописній оповіді динаміки за рахунок дієгетичного її оформлення, «стиснення» хронотопу, «монтажу» другорядних щодо основного задуму твору подій, то літописні оповідання, навпаки, сповільнюють, «розгортають», «розгладжують» її завдяки міметичному оформленню матеріалу, сюжетності викладу. Літописні оповідання – розгорнуті міметичні оповіді про державотворчі моменти в історії Київської Русі, функціонально вони відіграють роль основних виразників теми та ідеї твору, яка розгортається послідовно, плавно перетікаючи від одного повідомлення до іншого. При цьому немає ефекту незавершеності, обірваності думки, спорадичності інформації, оскільки, повідомлення з'єднуються один із одним інформаційним пунктиром – короткими або порожніми інформаційними повідомленнями. Крім того, літописець вміло «нанизує» усі, незалежні один від одного, на перший погляд, повідомлення на об'єднуючу нитку основної ідеї твору – уславлення величчя історії Київської Русі та пропаганда християнської релігії, як єдино правильної філософії існування людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. Літературна медієвістика. Вибрані студії : у 3-х т. / Петро Білоус. — Житомир : Рута, 2012. — Т. 2 : Художній світ давньої української літератури : Ізборник. — 2012. — 428 с.
2. Гимон Т. Историописание раннесредневековой Англии и Древней Руси: Сравнительное исследование / Тимофей Гимон. — М. : Университет Дмитрия Пожарского, 2012. — 673 с.
3. Еремин И. Литература Древней Руси : Этюды и характеристики / И. Еремин. — М. ; Л. : Наука, 1966. — 262 с.

4. Повість врем'яних літ : Літопис (За Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. Яременка. — К. : Рад. письменник, 1990. — 558 с.

МАРЧУК К. А.

ЛЕТОПИСНЫЙ РАССКАЗ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НАРРАТОЛОГИИ

В статье идет речь о летописном рассказе как структурной единице летописного нарратива. Охарактеризованы приметные черты рассказа в контексте других повествовательных форм. Определено функциональное назначение летописных рассказов в структуре «Повести временных лет».

Ключевые слова: летопись, художественная структура, информативное сообщение, летописный рассказ.

MARCHUK K.

CHRONICLE STORY FROM THE PERSPECTIVE OF NARRATOLOGY

The article deals with the chronicle story as the structural unit of chronicle narrate. The main features of the story are shown in the context of another story forms. The functional aim of the chronicle stories in the structure of 'Story of Last Years' is determined.

Key words: chronicle, feature structure, informational message, chronicle story.

Стаття надійшла до редколегії 31.05.2013 р.